

О.В. Чайковська

*доцент кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики Київського міжнародного університету*

ШЛЕЗВІГ-ГОЛЬШТЕЙНСЬКЕ ПИТАННЯ. ДАНСЬКО-ПРУССЬКА ВІЙНА 1864 РОКУ

У статті автор розглядає відносини між Данією та Пруссією у контексті їхнього змагання за землі Шлезвігу та Гольштейну; аналізує характер проблеми, пов'язаної з герцогствами Шлезвіг і Гольштейн, визначає причини, привід і наслідки війни 1864 року. Автор приділяє увагу постаті Отто фон Бісмарка, виявляє мотиви, що спонукають його до війни з Данією. У статті йдеться про прийняття королем Данії Крістіаном ІХ нової конституції 1863 року; аналізуються причини та наслідки прийняття даного документа.

Ключові слова: Шлезвіг, Гольштейн, Отто фон Бісмарк, Крістіан ІХ, Фредерік VII, дансько-пруссська війна, конституція Данії 1863 року, Гаштейнська конвенція, Данія, Пруссія, Австрія, Франкфуртський союзний сейм, Германський союз.

У сучасній історичній науці майже не приділяється увага дансько-пруссським війнам ХІХ століття.

Але це проблема не лише сьогоденна. Це питання не розглядалося уважно й сучасниками цих війн.

Згадаємо відомий вислів лорда Палмерстона: «Донедавна в усій Європі лише троє людей розуміли проблему Шлезвігу та Гольштейну: принц Консорт (Альберт, чоловік королеви Вікторії), який вже помер, німецький професор, який з'їхав з глузду, і я, який уже геть усе забув» [4, с. 15]. Ця фраза достатньо ілюструє стан вивчення цього питання. На нашу думку, проблема Шлезвігу та Гольштейну в ХІХ столітті потребує детальнішого дослідження.

Серед вітчизняних і російських учених ніхто не досліджує це питання.

Вивченням питання шлезвіг-гольштейнських війн займається невелика кількість вчених, серед них сучасні данські дослідники Tom Buk-Swienty, Mads Daugbjerg, Lysholm Niels, Sten Busk, Henning Poulsen, Mikkel Abildgaard Ditlefsen, британський вчений Michael Embree, також німецькі вчені Georg Waitz (1813-1886), Alexander Scharff (1904-1985).

Метою нашої роботи є дослідити протистояння між Пруссією та Данією в контексті їхньої боротьби за землі Шлезвігу та Гольштейну (Друга шлезвіг-гольштейнська війна). З огляду на мету, яку ми ставимо перед собою при написанні цієї статті, ми визначили для себе такі завдання: визначити причини та привід до війни Пруссії та Австрії проти Данії, дослідити конституцію Данії 1863 р.; простежити чи були порушені права громадян Шлезвігу та Гольштейну за цією конституцією; визначити характер проблем, пов'язаних з питанням Шлезвігу та Гольштейну; вивчити наслідки війни для Пруссії та Данії.

Ми вважаємо, що на особливу увагу заслуговують не самі військові дії під час війни 1864 року, натомість, з історичної точки зору, особливо важливими є стратегія й тактика Отто фон Бісмарка у цьому питанні, і заходи, до яких вдавався король Данії Фредерік VII (1808-1863) і король Данії Крістіан IX (1818-1906). Ідеться передусім про прийняття Фредеріком VII нової конституції Данії 1849 року (Danmarks Riges Grundlov) і 1855 року (Helstatsforfatningen (Faellesforfatningen), 2 oktober) та про прийняття Крістіаном IX нової конституції 1863 року (Novemberforfatningen).

У вітчизняній та зарубіжній історичній літературі головний акцент робиться на останньому етапі об'єднання Німеччини 1871 року. Але не слід забувати, що саме головним трампліном до початку об'єднання Німеччини під проводом Пруссії, а саме Отто фон Бісмарка, була війна 1864 року, під час

якої герцогства Шлезвіг і Лаунберг відійшли до Пруссії, а Гольштейн – до Австрії (згідно з Гаштейнською конвенцією від 14 серпня 1865 року про розподіл приельбських герцогств) [2].

Бісмарк повністю ідентифікував себе з імперією відповідно до власного перефразування слів Людовика XIV (держава – це я). Цю фразу Бісмарк використав під час бесіди з послом фон Швайніцем: *Moi je suis l'Etat* (Я – це держава). На думку Швайніца, ця фраза стала вираженням абсолютного злиття егоїзму та патріотизму, жертвовності та себелюбства [2].

Проблема Шлезвігу та Гольштейну має глибоке коріння, це питання було завжди складним з точки зору конституційності та династичних зв'язків. Ці два герцогства були пов'язані між собою на різних історичних етапах, і 1460 року знать Шлезвігу та Гольштейну формально надала королю Данії Крістіану I титули герцога Шлезвігу та графа Гольштинського, пізніше король Данії отримав титул герцога Шлезвігу та Гольштейну [4, с. 17].

Герцогства Шлезвіг і Гольштейн повинні були бути назавжди в персональній унії з королем Данії та його законними спадкоємцями.

Але герцогство Шлезвіг було феодальним володінням, підконтрольним Данії (у персональній унії з Данією) від 1460 до 1864 року.

Регіон Шлезвіг охоплює територію близько 30 км на північ і 40 км на південь від кордону між Німеччиною й Данією. Традиційно, значення та важливість регіону полягає в тому, що саме цей регіон є ланкою між Північним і Балтійським морями і надає чудову можливість для перевезення товарів, поєднує торговельний шлях через Росію з торговельними шляхами вздовж Рейну й Атлантичного узбережжя.

Шлезвіг разом з Гольштейном були протягом XIX ст. предметом суперечок між Німеччиною й Данією. Із зростанням національного духу в Європі в першій половині XIX ст. це

питання вийшло за межі суто локальні, національні, і набуло загальноєвропейського значення.

Після наполеонівських війн Данська корона складалася з 4 частин: Королівство Данії, герцогства Шлезвіг, Гольштейн і Лауенбург. Данське королівство охоплювало територію Ютландії та данські острови. Герцогства Шлезвіг і Гольштейн були підпорядковані владі герцога, який був одночасно королем Данії. Маленьке герцогство Лауенбург, що знаходиться на південний схід від Гольштейну, відійшло до данської корони 1815 року. Це була часткова компенсація Данії за втрату Норвегії на користь Швеції. На територіях Гольштейну та Лауенбургу проживало та проживає нині німецькомовне населення. Населення Шлезвігу було змішане: на півночі, переважно, – данськомовне населення, на півдні – німецькомовне [4, с. 17].

Приводом до війни 1864 року стало прийняття Крістіаном IX Конституції у листопаді 1863 року, за якою герцогство Шлезвіг назавжди мало бути закріплене за Данією. Крістіан IX чудово розумів, які можуть бути наслідки цього, але він сподівався на підтримку Англії, якщо Пруссія виступить з нотою протесту. Уряди Австрії та Пруссії оцінили прийняття даної конституції як порушення з боку Данії домовленостей, досягнутих між Пруссією та Данією 1952 року. Пруссія й Австрія звернулися до уряду Данії з вимогою скасувати Конституцію від 18 листопада 1863 року, яка, на їхню думку, не мала під собою жодного юридичного підґрунтя. Це був ультиматум. У короля Крістіана IX було 48 годин, щоб виконати вимогу [1, с. 539].

Так, Пруссія й Австрія намагалися повернути status qua. Лише при поверненні status qua були можливі будь-які подальші переговори. Це був, по суті, ультиматум, висунутий Данії, адже Пруссія й Австрія, за умови непоступливості Данії, брали на себе обов'язок використати всі можливі засоби, що були в їхньому розпорядженні, і відновити status qua самостійно без

участі Данії та повернути безпеку герцогству Шлезвіг, вилучивши його з незаконного союзу з королівством Данія.

Публікація тексту Нової Конституції Крістіаном IX сама по собі стала достатньою підставою і виправданням для Пруссії й Австрії щодо оголошення війни Данії.

16 січня 1864 року Пруссія й Австрія підписали угоду. Стаття, розроблена Австрією, яка мала гарантувати збереження позицій згідно з угодою 1852 року, була замінена через наполягання Бісмарка іншою статтею, у якій йшлося про те, що дві держави (Пруссія й Австрія) будуть приймати рішення та діяти щодо герцогств Шлезвіг і Гольштейн тільки узгоджено, тільки консенсусно [5, с. 744].

Але союз Пруссії й Австрії був необхідний Бісмарку як прикриття його справжніх планів щодо Шлезвігу та Гольштинії, тобто приєднання цих герцогств до Пруссії. Також військовий блок Австрії та Пруссії був досить могутнім і переконливим і міг утримати від наступу і Францію, й Англію.

Ми вже зазначали, що протягом XIX ст. було декілька конфліктів між Пруссією та Данією з приводу герцогств Шлезвіг і Гольштейн (так звані шлезвіг-гольштейнські війни).

Перша шлезвіг-гольштейнська війна (дансько-пруська війна) була 1848–1850 рр.

А 1863 року імпульсом для повернення до питання Шлезвігу та Гольштинії стала смерть данського короля Фредеріка VII. Коли королем став наступник Фредеріка VII Крістіан IX миттєво постало питання про те, хто буде володарем об'єднаних з Данією Шлезвігу та Гольштейну. Смерть Фредеріка VII призвела, по суті, до початку Другої шлезвіг-гольштейнської війни (дансько-прусько-австрійської війни).

Треба зазначити, що пряма лінія давньої данської династії обірвалася зі смертю Крістофера III 1448 року. Герцога Крістіана Ольденбургського було обрано його наступником. Герцог Крістіан став королем Данії Крістіаном I того ж року [7]. Він належав до однієї з пов'язаних між собою династій і став

засновником королівської династії дому Ольденбург, яка правила до 1863 року, доки не помер Фредерік VII, який не залишив по собі прямих спадкоємців.

Коли король Фредерік VII раптово помер 15 листопада 1863 р., згідно з Лондонським протоколом 1852 року престол наслідував принц Крістіан Глюксборзький, який став королем Крістіаном IX, королем об'єднаної Данської монархії. Разом з Фредеріком VII згасла на данському престолі королівська династія Ольденбургського дому по чоловічій лінії.

Отже, Фредерік VII був останнім нащадком чоловічої лінії, який був одночасно спадкоємцем престолу як у Данії, так і в герцогствах Шлезвіг і Гольштейн.

Крістіан IX став першим монархом сучасної данської королівської династії дому Глюксборг (Glücksborg) [7].

Крістіан опинився в складній ситуації. Його було загнуто в безвихідь.

З одного боку, на нього тиснули націоналістично налаштовані ліберали в самій Данії та данськомовне населення Шлезвігу, які прагнули підписання нової конституції, а з другого боку, Пруссія й Австрія були категорично проти цього кроку. Наприклад, представник радикально налаштованої позиції «Eider Dane» Монрад беззаперечно підтримував ідею підписання нової Конституції і був готовий до можливої війни, насамперед, тому що він і його колеги сподівалися на підтримку західних держав, які в подальшому так і не надали свою допомогу Данському королівству [4, с. 28].

Данськомовне населення Шлезвігу так само, як і сама Данія, відчували, як зростає могутність сусідніх Пруссії й Австрії, амбіції яких були цілком зрозумілі. І, звичайно, ейдерданці (данці герцогства Шлезвіг) були занепокоєні тим, що вони можуть опинитись у складі іншої держави і бути відокремленими від їхньої батьківщини. Вони вимагали від Данії юридичного закріплення Шлезвігу за данською короною.

Данські ліберали вимагали від Крістіана IX того ж самого. Передусім вони хотіли зберегти принаймні Шлезвіг (з Гольштинією було складніше) у складі Данського королівства, зміцнити кордони Данії та допомогти ейдер-данцям, захистити їх від націоналістично налаштованих німців.

Зі свого боку Гольштинія теж діяла активно.

Ще 1859 року Асамблея Гольштейнських земель відхилила конституційні пропозиції з боку данського уряду. Головна вимога Германського союзу полягала в тому, щоб Шлезвіг не було відірвано від Гольштейну, щоб Шлезвіг так само, як і Гольштейн, входив до Германського союзу.

Германський союз заявив, що Конституція 1855 року означає включення Шлезвігу до королівства Данії і руйнує, таким чином, історичні зв'язки між Шлезвігом і Гольштейном. Отже, питання статусу самого Шлезвігу знову з'явилося на порядку денному на міжнародній арені.

У березні 1860 року Парламент Германського союзу (Diet) у Франкфурті (Франкфуртський союзний сейм) декларував, що жодні закони, ухвалені в Копенгагені, не є чинними для герцогств Гольштейн і Лауенбург без згоди цих герцогств [4, с. 20].

Ситуація до кінця 1864 року стала критичною й досягла свого апогею. Війни було не уникнути. Будь-яка поступка означала б ганебну поразку для обох сторін конфлікту. Жодна зі сторін не бажала програшу.

Для Данії поступка мала б означати втрату без бою Шлезвігу, Гольштинії та Лауенбургу. Це було б для Данії політичним приниженням і означало б її автоматичний перехід у розряд країн третього калібру.

Для Пруссії й Австрії повернення до мирного шляху і визнання прав Данії на свої васальні германські герцогства та графство Лауенбург було б тотожним втраті національного престижу. Отже, війна наближалася.

Можна сказати, що приводом до війни стала негнучка позиція Данії щодо з'ясування питання герцогств Шлезвіг і Гольштейн.

Насправді, Отто фон Бісмарку була вигідна така позиція Данії, тому що це розв'язувало йому руки і він міг розпочати військові дії проти Данії. Пруссія мала постати перед усіма германськими державами в образі визволительки «німецьких братів».

Для Бісмарка така ситуація була надзвичайною можливістю. Його плани були завжди гнучкими. Його союзником у цьому питанні також було німецькомовне населення герцогств. Бісмарк талановито зіграв на національних почуттях мешканців цих територій. Він узяв у свої руки справу національного відродження. І ця спроба виявилася вдалою. Він зробив справу, яку було перервано 1950 року, коли Австрія та Росія (Микола I) завадили національному підйому німців у герцогствах [2].

Прогресивні ліберальні партії з обох сторін, з німецької та данської, були засліплені у чистому вигляді націоналізмом.

Але не лише нова конституція Крістіана IX обурило Пруссію й Австрію. Публікація конституції та відмова Данії скасувати її стали лише приводом до війни.

Ще раніше невдоволення Пруссії й Австрії було викликане поступовим заселенням Шлезвігу данцями, які почали обробляти неплодоносні землі герцогства. Земельні наділи роздавали данській аристократії, а німців виселяли за грошову компенсацію з цих територій.

Отже, війна 1864 року все ж розпочалася. Тривалий час Данія очікувала підтримки з боку Англії та Франції. Англія годувала обіцянками Данію, запевняла, що вони ведуть переговори із Францією (Наполеоном III). Але коли Данія відіслала запит до Франції, у відповіді Наполеона III була категорична відмова в допомозі [1, с. 540–541].

Після тривалих військових дій і після остаточної масштабної поразки Данії при м. Дюббель 18 квітня 1864 року, 12 травня 1864 року було укладено перемир'я, а 30 жовтня 1865 року – підписано остаточний мир між Данією, з одного боку, Пруссією й Австрією – з другого.

Унаслідок поразки Данії у Другій шлезвіг-гольштейнській війні (війна Пруссії й Австрії проти Данії 1864 р.) герцогства Шлезвіг, Гольштейн і графство Лауенбург залишилися за переможцями (Австрією та Пруссією) у спільній власності.

Окрім територіальних, у Данії були величезні людські втрати. З боку Данії загинуло близько 3000 осіб (враховуючи вбитих і загиблих від ран і хвороб), було поранено майже 4000 осіб. Для порівняння, аналогічні цифри в Пруссії становлять 1400 осіб загиблих, 2,5 тисячі осіб поранених [6, с. 321].

Це був перший серйозний крок на шляху Бісмарка в його прагненні об'єднати Німеччину під проводом Пруссії та розширити кордони нової держави. Але на цьому шляху був головний суперник Пруссії – Австрія [1, с. 541].

Отже, треба було здолати цього суперника. Бісмарку вдалося здолати Австрію у війні 1864–1866 рр. І Шлезвіг-Гольштейн став частиною Пруссії до референдуму 1920 року, коли Північний Шлезвіг приєднався до Данії, а Південний Шлезвіг за результатами голосування залишився у складі Німеччини.

Підсумовуючи все вище сказане, можна визначити декілька аспектів проблеми Шлезвігу та Гольштейну:

- суто юридичне питання (питання належного спадкоємства);
- конституційне питання (правомірність належності герцогств до Данської корони та загалом проблема відносин між Данською короною та герцогствами, взаємини між самими герцогствами та відносини Гольштейну з Германським союзом (German Confederation));

- національне питання (давнє протистояння між німцями й данцями, яке посилювалося внаслідок загальних тенденцій у Європі в XIX ст., а саме внаслідок тенденцій до консолідації націй);
- міжнародний характер проблеми (суперницькі амбіції держав Германського союзу, з одного боку, та інтереси європейських держав, з другого боку; насамперед це стосується Великобританії, яка намагалася завадити поширенню німецької могутності на морі на півночі Європи) [8].

Демократичні революції в Європі та підйом національного духу безперечно змінили Європу, вони призвели до оформлення нових національних держав, до конституційних змін у більшості країн Європи. Так, демократична конституція Данії від 05 червня 1849 року змінила статус монархії з абсолютної на конституційну.

Проте демократичні зміни в Данії призвели до певних геополітичних втрат: герцогства, які були в унії з королівством кілька століть поспіль, опинились у складі зовсім іншої держави – об'єднаної Німеччини. І ситуація, у якій опинилася Данія довела спроможність концепції політичного реалізму, яка сама з'явилася набагато пізніше. Дійсно, Данії не можна було сподіватися стовідсотково на підтримку інших держав у її конфлікті з Пруссією, тому що кожна держава передусім керується власними інтересами, і якщо хочеш досягти високих результатів, треба вміти грати на цих інтересах, як це вдало робив Отто фон Бісмарк. Треба турбуватися про забезпечення власної могутності, а не чекати допомоги. Якщо ж держава сама не володіє достатніми ресурсами, їй необхідні союзники, але щоб віднайти союзника, треба його зацікавити, щоб союзник відчув, що його участь у тому чи іншому конфлікті є вигідною насамперед для нього.

Поразка при м. Дюббель є подією важливою, кульмінаційною не лише в контексті Другої шлезвіг-

гольштейнської війни, ця подія стала поворотним моментом у всій історії Данії, адже відтоді Данія назавжди втратила будь-яку надію відновити свої колишні позиції могутньої морської держави на європейській арені і на світовій арені загалом.

Але з часом, битва при м. Дюббель використовувалась обома сторонами, Німеччиною та Данією, для консолідації нації. З німецької точки зору, битва при м. Дюббель (данський варіант – Dybbøl, німецький – Düppel) ретроспективно вважалася першою в трьох серіях війн, які привели до формування 1871 року Німецької імперії. В очах данців – це була справжня жертва солдат Дюббеля, які від самого початку розуміли, що були приречені на поразку. Їхня битва стала легендою, важливою для данців з національної точки зору.

Цікавим є те, що не перемога, а саме поразка стала причиною національної гордості для данців. Можливо, було б розумніше відступити, але відхід військ був би величезним приниженням, а поразка огорнула місто ореолом героїзму. Наступні роки безліч од і пісень складалося на честь видатної битви [3, с. 433].

Література

1. История дипломатии / [сост. А. Лактионов]. – М. : АСТ : АСТ Москва, 2006. – 943 с.
2. Хилльгрубер А. Выдающиеся политики: Отто фон Бисмарк, Меттерних [Электронный ресурс] / А. Хилльгрубер – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 320 с. – Режим доступа до книги: <http://militera.lib.ru/bio/hillgruber/03.html>
3. Mads Daugbjerg. Pacifying War Heritage: Patterns of Cosmopolitan Nationalism at a Danish Battlefield Site / Mads Daugbjerg // International Journal of Heritage Studies. – Vol. 15. – No. 5, September 2009. – P. 431–446.
4. Michael Embree. Bismarck's first war. The campaign of Schleswig and Jutland 1864 / Michael Embree. – Helion & Company Ltd, 2006. – 473 p.

5. The Oxford Companion to German literature / [Ed. by Henry and Mary Garland]. – New-York. : Oxford University Press, 1997. – 929 s.
6. Tom Buk-Swienty. Slagtebænk Dybbøl: 18, april 1864: historie om et slag / Tom Buk-Swienty. – Gyldendal, 2010. – 401 s.
7. Сайт організації Kongehuset [Електронний ресурс] : Режим доступу до сайту: http://kongehuset.dk/publish.php?dogtag=k_dk_monarkiet
8. Classic Encyclopedia [Електронний ресурс] : Режим доступу до сайту : http://www.1911encyclopedia.org/Schleswig-Holstein_Question

The author of the article explores the relations between Denmark and Prussia in the context of their rivalry relating the duchies Schleswig and Holstein. The author analyzes the problems associated with the duchies, reveals the reasons, casus belli (motive) and aftermath of the war of 1864. Special attention is focused on the personality of Otto fon Bismarck, on his ambitions pushing him to the war against Denmark. The article tackles the issue of the new Constitution of 1863 issued by the King of Denmark Christian IX. The author focuses on the reasons and the results of the adoption of the Constitution.

Key words: Schleswig, Holstein, Otto fon Bismarck, Christian IX, Frederic VII, Danish-Prussian war, the Danish Constitution of 1863, Hastein convention, Denmark, Prussia, Austria, Frankfurt parliament (Diet), German Union.

Автор статті досліджує відносини Пруссії і Данії в контексті їх суперництва із-за герцогств Шлезвіг і Гольштейн; аналізує проблему, пов'язану з герцогствами; визначає причини, поводи і наслідки війни 1864 року; особливу увагу в статті приділяється особистості Отто фон Бісмарка, причинам, які підтолкнули його до війни проти Данії. В статті розглядається питання прийняття

конституции Дании 1863 года королем Кристианом IX, автор делает акцент на причинах и результатах принятия этого документа.

Ключевые слова: Шлезвиг, Гольштейн, Отто фон Бисмарк, Кристиан IX, Фредерик VII, датско-прусская война, датская конституция 1863 года, Гаштейнская конвенция, Дания, Пруссия, Австрия, Франкфуртский союзный сейм, Германский союз.